

VEEL MEER DAN VONDEL

MULTILINGUALE DYNAMIEK IN DE TEKSTUELE CULTUREN VAN DENEMARKEN EN DE REPUBLIEK

Door: Willemijn Zwart
Studentnummer: 3213684
Studie: Liberal Arts and Sciences
Hoofdrichting: Nederlandse taal- en letterkunde
Datum: 3 juli 2012
Scriptiebegeleider: Els Stronks
Tweede corrector: Nina Geerdink

VEEL MEER DAN VONDEL. MULTILINGUALE DYNAMIEK IN DE TEKSTUELE CULTUREN VAN DENEMARKEN EN DE REPUBLIEK.

In bestaand onderzoek, waarbij ik Portemans en Smit-Veldts *Een nieuw vaderland voor de muzen* uit 2008 als belangrijkste referentiepunt neem, worden de literaire contacten zoals die in de vroegmoderne tijd tussen de Nederlanden en Scandinavië bestonden veelal omschreven als eenrichtingsverkeer. Nederlandse auteurs, drukkers en teksten zouden zich wel in Scandinavië gemanifesteerd hebben, maar het omgekeerde was niet het geval.¹ In het algemeen wordt aangenomen dat het eenrichtingsverkeer –in de richting van Scandinavië- ontstond en werd onderhouden door studenten, die na hun studie in de Lage Landen kwamen de opgedane kennis mee terugnamen naar het Noorden. Zo raakte de Nederlandse literatuur, met Vondel voorop, in het hoge Noorden bekend. Alleen de Leuvense historicus IJsewijn heeft een andere kijk op deze literaire contacten geformuleerd, als gevolg van het feit dat hij in zijn observaties ook het Neo-Latijnse domein (en dan met name de geleerde, humanistische contacten) betrok:

Early nordic humanism developed in part in the Low Countries, as a result of personal contacts and with the aid of written documents. At a later stage, Netherlandish and Scandinavian-Baltic humanists became partners on equal footings: Netherlandish scholars began to travel North, especially to Sorø, Copenhagen and Stockholm, while Northern scholars continued to go south.²

In dit artikel laat ik zien dat IJsewijns visie van gelijkwaardig contact tussen Scandinavië en de Lage Landen meer recht doet aan de werkelijkheid dan de eenrichtingsverkeertheorie. Ik neem de literaire relaties tussen Denemarken en de Republiek als focus en uitgangspunt, en werp werkend vanuit twee verschillende methoden een nieuw licht op deze relaties. In de eerste plaats voeg ik resultaten en conclusies uit bestaand literair-historisch onderzoek dat om de een of andere reden niet eerder door neerlandici is opgemerkt – vermoedelijk omdat het in Scandinavië is uitgevoerd- toe aan bestaande inzichten. Dit literatuuronderzoek vul ik, ten tweede, aan met onderzoek dat ik gedaan heb naar vroegmoderne teksten die in de Koninklijke Bibliotheek van Denemarken bewaard zijn gebleven en die op de een of andere manier de relatie tussen Denemarken en de Republiek als onderwerp hebben. Veel daarvan werden ook niet eerder door neerlandici besproken. Aan de hand van twee specifieke voorbeelden laat ik zien welke aanvullingen en verduidelijkingen die teksten op het bestaande beeld van de eenzijdige contacten kunnen geven.

In de eerste casus sta ik stil bij de manier waarop in de Noord-Nederlandse en Deense literatuur aandacht besteed werd aan de inmenging van de Republiek in de Noordse oorlog tussen Denemarken en Zweden. Zoals ik zal laten zien was deze oorlog zowel via vertalingen als ook via de gedeelde Neo-Latijnse taal een punt waarop de culturen van beide landen elkaar raakten, en zodoende object van discussie en beeldvorming.

In de tweede casus nuanceer ik het beeld dat specifiek Vondel als Nederlandse dichter bekendheid genoot Noord-Europa. Aan de hand van Scandinavisch onderzoek en de bewaard gebleven primaire literatuur laat ik zien dat de Denen ook bekend waren met vele andere Nederlandse teksten en auteurs. Hierbij gebruik ik een Neolatijnse catalogus van geleerde vrouwen, *De Foeminis Doctis* van de Deen Otto Sperling junior (1634-1715) als voorbeeld. Ik leid dit alles in met een korte geografische en historische achtergrondschets en een beknopt overzicht van de stand van zaken in het onderzoek naar Nederlands-Deense literaire contacten in de vroegmoderne tijd.

Via de 'Deense casus', de focus op literaire contacten tussen Denemarken en de Republiek, raak ik met dit artikel ook een groter probleem: het gebrek aan aandacht voor Scandinavië in onderzoek

¹ Zie hiervoor Porteman & Smits-Veldt 2008, Grit 1994, Fabricius et al. 1945, Lansingh Scheurleer & Posthumus Meyes 1975, Muller 1921, Wrangel 1897 en Wrangel 1901.

² IJsewijn 1996, 3.

naar de vroegmoderne Europese cultuur.³ Een probleem dat zichzelf in stand houdt, zo lijkt het, zolang hier niet (in het Nederlands of het Engels) over geschreven wordt. Met dit artikel beoog ik een eerste stap in de richting van verandering van deze situatie te zetten.

Geografische en historische achtergrondsheets

Scandinavië, tot 1523 verbonden in de Unie van Kalmar, bestond vanaf 1536 uit twee koninkrijken, het Zweedse en het Deense, waarbij het laatste het vroegere Noorse koninkrijk als een provincie onder zich had. Daarmee omvatte het Deense rijk ook Groenland, IJsland, de Faroëreilanden en grote delen van wat nu Zuid-Zweden is. Als gevolg van onderlinge oorlogen⁴, verschoven de grenzen in de loop van de zeventiende eeuw in het voordeel van de Zweden, tot de Zweden in de Eerste en Tweede Karl Gustav Oorlog (1656-1657 en 1658-1660) zelfs de Deense eilanden Zeeland en Funen belegerden.⁵ Dankzij steun van de Nederlandse vloot kon Denemarken deze aanvallen afslaan en werd de Sont blijvend de Deens-Zweedse grens.

Eerder, in 1649 sloten Denemarken en de Republiek een pact: in ruil voor bijstand van de Nederlandse vloot voor de Denen, dwongen de schepen onder de vlag van de Republiek een korting af op de tol voor het passeren van de Sont, waarvan destijds beide oevers in Deense handen waren. Gezien het economische belang van de Oostzeehandel voor de Republiek was dit zeer gunstig voor de Noord-Nederlandse koopvaardij. In 1658 belegerden de Zweden Kopenhagen en dreigde het tolvoordeel in de Sont voor de Nederlanders te vervallen. Als dank voor de Nederlandse militaire steun werden onder anderen Michael de Ruyter en Cornelis Tromp in de Deense adelstand verheven.⁶ In mijn eerste voorbeeld van onbekende vroegmoderne teksten speelt de Nederlandse inmenging in de Noordse oorlogen een grote rol, en daar kom ik dus nog op terug.

Naast dit politiek-militaire contact was er in de zestiende en zeventiende eeuw ook geleerd contact tussen Denemarken en de Lage Landen. Vanaf de oprichting van het Collegium Trilincque Lovaniense in Leuven in 1518 trokken studenten uit heel Europa, Denemarken inclusief, naar Leuven.⁷ Een enkele uitzondering⁸ daargelaten keerden de studenten met de opgedane kennis terug naar het

³ In het boek *Early Modern Women and Transnational Communities of Letters* van Campbell en Larssen wordt Scandinavië bijvoorbeeld maar op één pagina genoemd. "To the North the network [of learned women] reached into Scandinavia. Schurman was in touch with the Danish scholar Brigitte Thott and contributed an epigram to Thott's 1658 translation of Seneca." (Campbell & Larssen 2009, 256) In *The Cambridge companion to Renaissance Humanism* (Kraye 1996) worden in totaal slechts twee Denen genoemd, de 14e eeuwse Martinus de Dacia (p. 67) en de Kopenhagense schoolmeester Theophilus Olaus (p. 78). Bij Nederlandse humanisten zoals Daniel Heinsius, Gerard Vossius en Hugo Grotius, wordt geen aandacht besteed aan hun Noordse contacten en carrières. Koningin Christina wordt helemaal niet genoemd. Ook in het artikel "Literature and Romance of Northern Europe" (Howitt & Howitt 1852) komt Scandinavië nauwelijks aan bod. De focus ligt op de Benelux en Duitsland. Alleen Denemarken passeert kort de revue en Zweden wordt daarbij in één adem genoemd. Een actueel voorbeeld is het proefschrift van Lambert (nog te verschijnen) wiens onderzoek nadrukkelijk Noord-Europa betreft (H.1, noot 60), maar bij wie het merendeel van de casuïstiek en voorbeelden uit Duitsland en de Lage Landen afkomstig is en Kopenhagen één keer langskomt. Noord-Europa wordt dus regelmatig buiten beschouwing gelaten. Als men al van Noord-Europa spreekt, worden vaak slechts de Lage Landen en Duitsland onder die noemer besproken. In dit kader is het frappant is dat Scandinavische auteurs zelf de Lage landen als West- en de Baltische landen als Oost-Europa aanduiden. (Bitsch Christensen & Mikkelsen 2008, 17).

⁴ In de Torstenssonoorlog (1643-1645) vallen delen van Noorwegen en de provincie Halland in Zweedse handen. In de daaropvolgende Eerste Karl Gustav oorlog (1657-1658) verliest Denemarken ook de rest van het Zuid-Zweedse schiereiland aan Zweden.

⁵ Jespersen 2004, 231. In Nederland worden de midden-zeventiende-eeuwse oorlogen (tussen 1643 en 1660) tussen Zweden en Denemarken vaak de 'Noordse oorlog' of de 'Noordse oorlogen' genoemd. Deze naam gaat voorbij aan het feit dat er meerdere 'Noordse oorlogen' geweest zijn: de koninkrijken voerden in de daaraan voorafgaande eeuw vaker oorlog, die weliswaar tot dan toe geen wijziging in het grondgebied tot stand brachten.

⁶ Fabricius et al. 1945, 469-470, 487; Grit 1994, 30; Henningsen 2008, 157-161.

⁷ IJsewijn 1996, 4. Zo hebben de Deense theologen Johannes Thausen (1494-1561) en Nicolaus Olahus in Leuven gestudeerd. (IJsewijn 1996, 5,10)

⁸ Zo bleef de Deen Jacob Jespersen (fl. 1529-1549) na zijn studie als docent Grieks in de Lage Landen werkzaam (Harstin 1994, 465-478; Harstin 2000, 290 & IJsewijn 1996, 9).

Noorden. Vanaf de oprichting van een calvinistische universiteit in Leiden in 1575 was deze universiteit populair bij de studenten afkomstig uit het Lutherse Scandinavië.⁹

In de zeventiende eeuw waren het niet alleen Scandinaviërs die naar de Nederlanden kwamen. Ook veel Nederlandse geleerden reisden af naar Scandinavië. Enkelingen werkten voor het Deense hof, sommigen vonden een betrekking aan een van de Scandinavische universiteiten en anderen brachten bezoeken aan geleerde Scandinaviërs.¹⁰ Het eindpunt voor de periode van intensief contact lag rond 1688, toen stadhouder Willem III koning van Engeland werd en de Republiek haar positie als economische en militaire grootmacht verloor.¹¹ In de achttiende eeuw was de Scandinavische interesse voor de Nederlanden helemaal verdwenen,¹² maar aan het eind van de achttiende eeuw leefde die onder invloed van de nieuwe, romantische schoonheidsidealen weer op.¹³

Stand van onderzoek

Een nieuw vaderland voor de muzen, de nieuwste Nederlandse literatuurgeschiedenis over de vroegmoderne periode, geeft het meest recente overzicht van resultaten van onderzoek naar de vroegmoderne Nederlandse letterkunde. Ook het internationale perspectief komt aan bod. Hierbij wordt onder andere literair onderzoek gesynthetiseerd, over of naar aanleiding van contacten tussen de Nederlanden en Scandinavië.

Een nieuw vaderland baseert zich daarbij op drie Nederlandstalige studies: *De Betrekkingen tussen Zweden en de Nederlanden op het gebied van de letteren en de wetenschap, voornamelijk gedurende de zeventiende eeuw* (1901) van de Zweedse historicus Wrangel, het artikel 'De uitbreiding van ons taalgebied in de zeventiende eeuw' van Muller, dat in 1921 *De Nieuwe Taalgids* gepubliceerd werd, en *Driewerf zalig Noorden*, een proefschrift uit 1994 van Diederik Grit.

Op Grit na heeft geen van deze werken een specifiek literair-historische insteek. Grits werk heeft dit wel, maar zijn enige casus over de vroegmoderne periode betreft de receptie van het werk van Vondel in Scandinavië. Het proefschrift bevat vrijwel geen informatie over andere auteurs. Dit verklaart het wat eenzijdige en beperkte beeld dat in *Een nieuw vaderland* geschetst wordt, en de nadruk die ook daarin op de betekenis van Vondel voor de relatie tussen de Republiek en Scandinavië gelegd wordt.

Het in het Deens geschreven standaardwerk *Holland-Danmark* van Fabricius et al. (1945) is - waarschijnlijk door de taalbarrière die het Deens is opwerpt – niet in *Een nieuw vaderland* verwerkt. Ook buiten beeld bleven twee artikelen die ingaan op de relatie tussen Scandinavië en de Universiteit Leuven en de Universiteit Leiden.¹⁴ Aan de hand van deze studies en tal van kleinere bemerkings van (Scandinavische) vroegmodern letterkundigen in studies die maar zijdelings over de relatie Scandinavië-Lage Landen gaan, zal ik proberen het beeld dat in *Een nieuw vaderland* geschetst wordt te nuanceren en aan te vullen, om zo een completere en correctere omschrijving van het contact tussen Denemarken en de Lage Landen te komen dan tot op heden in het Nederlandse taalgebied voor handen is.

⁹ Vanaf 1536 was Denemarken Luthers (Jespersen 2004, 231). IN Leiden hebben onder anderen de Deense arts-professor Ole Borch (Claus Borrichus, 1626-1690), de staatsman Peder Schumacher Griffenfeld (1635-1699), de dichter Johannes Fabricius, de geschiedschrijver Stephanus Stephanus en de theoloog en later Bisschop Jesper Brockmand gestudeerd. (Grit 1994, 38; Lindeboom 1975, 284, Skaftte Jensen 1995B, 36,45,47; Jonge 1975, 91-92; Skaftte Jensen 2000, 268; Fabricius et al. 1945, 484)

¹⁰ Zo is de Latijnse geschiedenis van Denemarken, *Saxonis Grammatici Historiae Danicae Libri XVI Notis Uberioribus Illustrati* (1645) door de Nederlanders Johannes Isaac Pontanus (1571-1639) en Johannes Meursius (1579-1639) en de Deen Stephanus Stephanus op schrift gesteld. (Ijsewijn 1996, 16; Skaftte Jensen 1995B, 45; Fabricius et al. 1945, 484) Overigens hebben Daniel Heinsius en Gerard Vossius later een commentaar op dit werk geschreven. (Skaftte Jensen 1995B, 45)

¹¹ Fabricius et al. 1945, 468.

¹² Grit 1994, 13.

¹³ Jansson 1996, 219.

¹⁴ Ijsewijn 1996; Frieze, 1975.

Zoals aan het begin van dit artikel al te lezen is, wordt de relatie tussen de Lage Landen en Scandinavië ten onrechte vaak als eenrichtingsverkeer aangeduid. Als gevolg van de Deense studenten in de Zuidelijke Nederlanden (in de zestiende eeuw) en de Republiek (vanaf 1575 tot ver in de zeventiende eeuw) bouwden Denen en Nederlanders contacten op, wat voor een literaire uitwisseling tussen beide regio's zorgde.

Het vroegste voorbeeld dat ik heb kunnen vinden van een hecht contact over de grenzen heen komt uit de tweede helft van de zestiende eeuw. Frederik II van Denemarken (1559-1588) was persoonlijk bevriend met Willem de Zwijger en steunde de Opstand voor zover dat zonder de neutraliteit te schenden mogelijk was.¹⁵ Van de Deense theoloog en bisschop Jesper Brockmand (1585-1652) en Hugo de Groot is bekend dat zij na hun studietijd in Leiden briefcontact hielden.¹⁶ Ook zonder persoonlijk contact als gevolg van een studie in het buitenland was briefcontact mogelijk. Van Anna Maria van Schurman is bekend dat zij correspondeerde met de Deense natuurkundige Thomas Bartholinus.¹⁷ Een ander voorbeeld is de briefwisseling tussen de Deen Zacharias Lund en Nederlander Daniel Heinsius uit maart 1646. Lund had zelf niet in Leiden gestudeerd en kende Heinsius dan ook niet persoonlijk, maar kwam in contact met hem via zijn vriend Vincentius Fabricius, die circa vijftien jaar eerder bij Heinsius gestudeerd had.¹⁸ Heinsius was niet de enige Nederlander die Lund en Fabricius kenden. In Fabricius' *Poemata Juvenilia* zijn lofdichten van D. Heinsius, Caspar Barleus, Petrus Scriverius en Johannes Meierus opgenomen.¹⁹ In een latere bundel *Poemata* (1638) van Fabricius is een afdeling 'Hyberna' opgenomen, met werk van Lund en Fabricius samen. In het voorwoord van deze afdeling richt Fabricius zich aan Cornelius Grotius, de zoon van Hugo Grotius. Aan het einde van deze afdeling wordt ook Daniel Heinsius geadresseerd.²⁰ Dit zijn mooie voorbeelden van literaire netwerken die zich over landsgrenzen uitstrekten. Hieruit blijkt dat het contact tussen Denen en Nederlanders intensiever was dan in *Een nieuw vaderland* geschetst wordt. Toekomstig onderzoek naar deze vroegmoderne grensoverschrijdende correspondentie kan ons meer informatie geven de literaire weerslag van deze contacten.

Naast contact tussen schrijvers, zijn er ook voorbeelden van Nederlandse boekverkoop in Denemarken en vice versa. Denemarken was een interessante markt voor de Nederlandse wetenschappelijke literatuur. Elzevier en Janssonius deden er goede zaken. Elzevier had zelfs verkoopplokken in de Beurs in Kopenhagen.²¹ Ook waren bijvoorbeeld werken van Justus Lipsius in velerlei uitgaven te verkrijgen op de Deense boekenmarkten.²² De verkoop en het drukken van boeken waren in de zestiende tot de achttiende eeuw onlosmakelijk met elkaar verbonden.²³ Betekende dit ook dat Elzevier boeken in Scandinavië liet drukken? Of werden deze vanuit Nederland verscheept? Daar is jammer genoeg nog weinig over bekend.²⁴ Omgekeerd werd er ook werk van Scandinavische auteurs in de Lage Landen gedrukt.²⁵

¹⁵ Fabricius et al. 1945, 468-469.

¹⁶ Skaft Jensen 1995B, 36.

¹⁷ Beek n.t.v., 1.

¹⁸ Skaft Jensen 2004A, 131.

¹⁹ Skaft Jensen 2004B, 204; Skaft Jensen 2004C.

²⁰ Skaft Jensen 2004B, 214, 216.

²¹ Fabricius et al. 1945, 483.

²² Oestreich 1975, 191.

²³ Hoftijzer 2001.

²⁴ Wat we wel weten is dat studenten na hun studie in de Lage Landen boeken mee terug naar het Noorden namen. Geble Pedersøn, de eerste Lutherse bisschop van Bergen, "brought to Norway a fair collection of early editions of classica land humanistic poetry and textbooks, among them volumes printed in Deventer and Antwerp." (Tveitane 1964; Tveitane 1981; Bang 1890. Alle via IJsewijn 1996, 7). Ook zijn er brieven bekend van oud-studenten waarin zij na thuiskomst om werken uit Nederland verzochten. Zo verzocht de IJslander Dete Brynjófur (1605-), toen hij in 1648 na een studie elders weer op IJsland woonde schriftelijk om boeken van Lipsius en Erasmus. (Hardarson 1995, 305-307)

²⁵ IJsewijn 1996, 15-16. Enkele voorbeelden: werken van de Deen Diederik Brinck en de IJslander Arngrímur Jónsson zijn in Amsterdam gedrukt en de Deen Christiern Pedersen liet tijdens de Hervorming zijn werk in Antwerpen drukken. (Ekrem 1995, 80; Pétursson 1995, 104; Skaft Jensen 1995B, 19; Fabricius et al. 1945, 482)

Onlosmakelijk verbonden aan literatuur is de taal waar het in geschreven is. Bij literair contact tussen gebieden met een verschillende volkstaal is het van belang te kijken naar hoe deze taalbarrière overwonnen werd. In *Een nieuw vaderland* en in *Driewerf zalig Noorden* wordt met stelligheid beweerd dat Scandinaviërs in de vroegmoderne periode het Nederlands beheersten. Maar in de onderliggende bron voor deze bewering, het artikel van Muller in *De nieuwe taalgids* (1921), worden veel gematigdere conclusies getrokken.²⁶ Het Nederlands maakte, anders dan Latijn, Duits, Italiaans en Frans, geen onderdeel uit van het talencurriculum in het onderwijs in Scandinavië. Maar de Deense studenten die (een deel van) hun studie in de Lage Landen genoten hebben, pikten in die tijd waarschijnlijk wel wat Nederlands op. Denen zonder een dergelijke relatie met de Nederlanden spraken daarentegen vermoedelijk geen Nederlands. De Nederlandstalige literatuur die onvertaald in Denemarken is beland, was daarmee alleen toegankelijk voor de bovenlaag van de bevolking die hun studie in de Lage Landen genoten had. Blijkbaar spreidden zij wel het enthousiasme over de Nederlandse literatuur, want er zijn enkele zeventiende-eeuwse Deense vertalingen van Nederlands werk bekend. Van Jacob Cats' *Trou-ringh* en *Houwelick* zijn bijvoorbeeld rechtstreekse vertalingen naar het Deens gemaakt.²⁷

Voor contact tussen Nederlanders en Denen was het overigens niet nodig elkaars moedertaal te spreken. In heel Europa leerden jongens uit de betere kringen in de vroegmoderne periode Latijn. Geleerden in Scandinavië en de Lage Landen hoorden daarmee bij één internationale Latijnstalige wetenschappelijke wereld, de Europese 'Respublica literarum'.²⁸ De eerder genoemde briefwisselingen tussen Denen en Nederlanders zijn dan ook voor het overgrote deel in het Latijn geschreven. Dit internationale karakter van het Neo-latijn maken literaire teksten hierin interessant voor neerlandistiek onderzoek in een internationaal perspectief.

Casus 1: oorlogspoëzie

Juist in dat Neo-Latijnse domein is de eerste casus van dit artikel gesitueerd. Tijdens mijn onderzoek wees het artikel "Danish Neo-Latin epic as Anti-Swedish Propaganda" van Skovgaard-Petersen mij op het bestaan van het Latijnse gedicht *Elephas Danicus* (Kopenhagen, 1658, auteur onbekend).²⁹ Skovgaard-Petersen noemt in haar artikel dat in dit gedicht wordt gerefereerd aan de Nederlandse rol in de Zweeds-Deense strijd, wat de reden was dit gedicht in mijn onderzoek te betrekken.

Elephas Danicus is een gedicht van twee pagina's met een derde pagina als voorblad. Dit voorblad zorgt voor enige onduidelijkheid. Het voorblad noemt het gedicht een heruitgave van een eerdere uitgave in Batavia (de Republiek) in 1649. Als datering voor deze uitgave staat acht november 1658 genoemd. Acht november 1658 is de dag dat de Denen met Nederlandse hulp de Zweden bij de Sont versloegen. Skovgaard-Petersen noemt dat dit mogelijk een antedatering is, om het gedicht explicieter aan deze gebeurtenis te linken. Dit lijkt mij heel waarschijnlijk.

Skovgaard-Petersen neemt ook de 'heruitgave' voor waar aan. Het bewijs hiervoor is echter mager. Niet alleen heb ik in Nederlandse en Scandinavische catalogi geen spoor van een oorspronkelijke uitgave uit 1649 kunnen vinden, ook deel ik Skovgaard-Petersens conclusie niet dat dit gedicht zowel in 1658 als in 1649 een kloppende omschrijving van de actuele situatie in de driehoeksrelatie Denemarken-Zweden-Republiek weergeeft. Dit wordt duidelijk bij analyse van het gedicht duidelijk:

²⁶ Ter illustratie: de bewering over Koningin Christina's beheersing van het Nederlands bouwt op van "Zijn [koning Karel IX van Zweden] opvolger Gustav Adolf, en diens dochter Christina verstonden eveneens, en spraken ook een weinig, onze taal (...)." (Muller 1921, 299) via "Ook beheerste koningin Christina het Nederlands goed." (Grit 1994, 299) tot "koningin Christina (...) beheerste onder meer zeer goed het Nederlands." (Porteman & Smits-Veldt 2008, 882).

²⁷ Porteman & Smits-Veldt 2008, 882.

²⁸ IJsewijn, 1996, 1 en 3.

²⁹ Skovgaard-Pedersen 1995, 309-320.

Elephas Danicus

1. Quondam Romanas aquilas, faevosque Leones
2. Hesperidum, domni, Viribus Ipse Meis,
3. Nortmannons, Francosque, Gothos, simul atque Britannos
4. Ad nutum docui Nostra subire juga.
5. Non fuit in Campis, hostis tam dirus, Apertis
6. Quem non impavido pectore sustinui
7. Non tamen ex tot vixi Formidine liber,
8. Dum Clandestinas Insidias vereor
9. Turba dolosa, meis in vidiosa bonis
10. Hanc timui, inesto ne dente proboscida rodant
11. Viscera despascens interiora mea.
12. Jam me felicem, sed non sine Numine Divum,
13. Cum Cattis faciunt foedera, pacta nova.
14. Illi pervigiles, anto Ora proboscidis, arcte
15. Excubias agitant, nocte dieque, suas.
16. Nil jam quod metuo superest hostile, per Orbem.
17. Sive palam lubear, sive ferire dolo.
18. Nunc aptent suo rostra Aquilae, clansisque, Leones
19. Excacuant dentes, portum Hesperidum!
20. Invideant Relique, tumeat, timeantque, frementes,
21. Atque struat Gothica, musulus, arte dolos!
22. Rideo Cuncta adversa meis, Molimina Rebus:
23. Artibus aequivalet Bestia Nulla, Meis!

De Deense olifant

- 1-4 Romeinse adelaars en de woeste Leeuwen van de Hesperiden heb ik bedwongen, persoonlijk met mijn krachten, Noormannen en Fransen, Goten en gelijktijdig Britten heb ik geleerd op bevel onze jukken te ondergaan.
- 5-6 Het was niet op het slagveld, met vijanden zó onheilspellend, op het open veld, dat ik niet zonder angst in het hart weerstand heb geboden.
- 7-8 Toch heb ik niet volledig vrij van angst geleefd, ik vreesde ondertussen heimelijke hinderlagen.
9. Muizen duiken op, uit grotten tijdens strenge noorderwinden. Een achter-bakse menigte, jaloers op mijn rijkdommen.
- 10-11 Deze heb ik gevreesd; ik val aan opdat hij niet met de tand aan de slurf knaagt; het binnenste deel van mijn ingewanden kaalvretend.
- 12-13 Maar niet zonder de goddelijke wil, maken verdragen met de katten, een nieuw pact, mij reeds gelukkig,
- 14-15 Eerder kwelden jouw altijd waakzame wachten het uiteinde van de slurf dag en nacht.
- 16-17 Op geen enkele manier vrees ik meer, wat overblijft van de vijand onder het hemelgewelf; zonder spade nam ik (het) weg, ik geef (het) een pak slaag zonder te slaan.
- 18-19 Laat de adelaars nu jouw eigen snuiten voorzien van afsluiting, laat de leeuwen hun tanden scherpen, voor de havens van de Hesperiden!
- 20-21 Laat ze scheef aanzien van wat overblijft, laat ze zieden en laat ze bang zijn voor de dreunen, en laat ook de muis in *Gothica* gemene streken met zijn werk veroorzaken.
22. Ik lach om alle tegenspoed in mijn land, om de grote inspanningen;
23. geen dier kan beschermen gelijk mijn eigen listen.

Het gedicht verhaalt over een olifant, een oud symbool voor Denemarken, die in de ik-persoon vertelt hoe hij vele vijanden op het slagveld verslagen heeft, maar nu door een stiekeme vijand geplaagd wordt: (Zweedse) muizen knagen aan zijn slurf. Gelukkig verlossen de Catten/Katten hem van die ergernis. Nu voelt de Deense olifant zich onoverwinnelijker dan ooit. Dat de Catten één van

de Germaanse stammen waren die leefden in het gebied dat nu Nederland is, maakt deze beeldspraak van de kat voor de Hollanders zeer toepasselijk.

Om te kunnen kijken of dit gedicht op de historische gebeurtenissen van 1649 en/of 1658 betrekking heeft, volgt hier een korte omschrijving van de gebeurtenissen in beide jaren. In 1649 sloten Denemarken en de Republiek een pact: in ruil voor bijstand van de Nederlandse vloot voor de Denen, dwongen de schepen onder de vlag van de Republiek een korting op de tol voor het passeren van de Sont af, die destijds volledig in Deense handen was. Gezien het economische belang van de Oostzeehandel voor de Republiek was dit zeer gunstig. In 1658 belegerden de Zweden Kopenhagen en dreigde het tolvoordeel in de Sont voor de Nederlanders te vervallen. Daarom werd een Nederlandse vloot uitgezonden om Kopenhagen te redden. Deze slag om de Sont werd op 8 november 1658 door de Nederlanders en Denen gewonnen.³⁰

In het gedicht is het met name regel 13-14 die inhoudelijke aanwijzingen kan geven voor een connectie met (een van) de bovengenoemde historische gebeurtenissen: “Verdragen met de katten, een nieuw pact, maken mij reeds gelukkig”. Een nieuw pact, (nieuwe) verdragen met de Hollanders, verblijden de Deense olifant. De dichtregels spreekt enerzijds van ‘verdragen met de katten’, wat goed op het verdrag van 1649 zou kunnen slaan. ‘Een nieuw pact’ zou eveneens op 1649 kunnen slaan, maar dit is ook op te vatten als een hernieuwing of bestendiging van het eerdere pact in 1658, doordat de Nederlanders hun woord nakwamen en de Denen militaire steun gaven. Een nadere aanwijzing zit verscholen in het gebruik van ‘felicitem (...) faciunt’ (gelukkig maken). Van uit Deens oogpunt was het verdrag in 1649 niet per sé gunstig. De Deense schatkist leed behoorlijk onder de tolvormindering voor de schepen van de Republiek. Pas toen de steun van de Nederlandse vloot echt van pas kwam, bij de bevrijding van Kopenhagen in 1658, werden de Nederlanders hierom geroemd.

Los van de historische connectie van de inhoud met de tekst, geeft de tekst nog een ander argument die verschijning in Nederland in 1649 onwaarschijnlijk maakt. Het gedicht is geschreven vanuit het oogpunt van de Deense olifant, en gebruikt zelfs de ik-vorm. Dat een Nederlander dit standpunt zou kiezen, doet onwaarschijnlijk aan. Desondanks vermoed ik dat als het gedicht wel eerder in Nederland is uitgegeven, het destijds door een Nederlander is geschreven (en niet door een Deense student in de Nederlanden). Zo zou de auteur bij monde van de Deense olifant uiting hebben gegeven aan de Nederlandse blijdschap over het gunstige handelsverdrag. Via een onbekende route zou het gedicht in het daaropvolgende decennium in Denemarken beland kunnen zijn, waar het toen - weer actueel geworden door de slag om de Sont in 1658 - opnieuw uitgegeven kon worden. Mocht het werk dus werkelijk een heruitgave van een Nederlandse uitgave blijken, dan zou dit een mooi voorbeeld zijn van hoe neo-latijnse literaire werken niet aan landsgrenzen of nationaliteiten gebonden waren.

De oorlog hield de gemoederen niet alleen in het Neo-Latijnse domein bezig. Ook in de volkstalige literatuur was de oorlog een geliefd onderwerp. In de Koninklijke Bibliotheek in Kopenhagen liggen drie werken die in de catalogus Jan Neef als auteur aangewezen hebben gekregen, maar die naar het lijkt niet door Neef geschreven zijn, maar wel gedrukt. De gedichten werden niet eerder in onderzoek opgemerkt, maar laten goed zien hoe via vertalingen Nederlandse en Deense opinies over de oorlog met elkaar verweven raakten. Het gaat om de teksten:

- *Hoochmoedt Komt voor den Vall, of Ontrouw loont zyn Meester. Sweden leert Mores. Een half vyf en twintich Klinckers; Toegeeygent aen de Stadt Amsterdam. Gedrukt voor Jan Neef (1659).*
- *Hoochmoet komt voor den val/ KLINCKERS’ (n.d.)*

³⁰ Jespersen 2004. Fabricius et al. 1945, 487; Grit 1994, 30.

- *Hofmoed kommer for Fald. Eller/ Falst slaaer sin egen herre paa Hals. Svensken laerer Mores. Halftrettende KLINCHERS tillegent den Stad Amsterdam. Tryckt for Jan Neef. Aff Hollandsk udfat paa Danske.* (1659)

Het eerste werk, *Hoochmoedt Komt voor den Vall* is een korte bundel met dertien gedichten op de gebeurtenissen in de Noordse oorlogen in de jaren voorafgaand aan 1659 en de inmenging van de Republiek bij het ontzet van Kopenhagen (1656) en de slag om de Sont (1658).

In de bundel staan enkele gedichten op Nederlandse admiralen die aan Deense zijde meegevochten hebben, meerdere (spottende) gedichten op de Zweedse koning Carl en verder een tweetal gedichten op de steden Amsterdam en Danzig.

Het tweede werk, *Hooghmoet komt voor den val* is een pamflet waarop vijf gedichten afgedrukt staan. Vier van deze gedichten zijn ook opgenomen in de hierboven genoemde bundel *Hoochmoedt Komt voor den Vall*. Op enkele spellings- en interpunctiewijzigingen na is er geen verschil tussen de teksten van de gedichten. Het pamflet is niet gedateerd, maar het ligt voor de hand dat enkele populaire gedichten uit de bundel herdrukt zijn als pamflet. Een andere mogelijkheid is dat er een derde werk aan beide werken ten grondslag ligt, waar ook het vijfde gedicht op het pamflet in opgenomen staat. Verdere aanwijzingen voor het bestaan van zo'n werk zijn er echter niet.

Het derde werk, *Hofmoed kommer for Fald*, is een Deense vertaling van alle dertien gedichten uit het eerstgenoemde werk. De vertaling volgt waar mogelijk de Nederlandse tekst nauwkeurig. Verschillen zijn met name verduidelijkingen bij Nederlandse begrippen en een enkele keer is er een stichtelijke noot toegevoegd die in het Nederlandse origineel niet voorkomt.³¹

Voorbeelden waar de Deense vertaler ter verduidelijking woorden heeft toegevoegd zijn bijvoorbeeld in gedicht XII waar in Nederlands de 'Winterkoning' in r. 1 niet bij naam wordt genoemd, maar in het Deens 'Kong Carl' (Koning Carl) staat. In de titel van gedicht XIII staat in het Nederlands 'de Staten' waar in het Deens 'Stater af Holland' (staten van Holland) staat. Opvallend is dat juist waar je verduidelijking zou verwachten, bijvoorbeeld bij de gedichten over Nederlandse historische figuren als Admiraal Jacob van Wassenaer (gedicht V), Vice-admiraal Wittewittens-zoon (VI) Admiraal Pieter Florissen (VII) dit niet gebeurt. Hieruit leid ik af dat dit destijds (ook) voor de Denen bekende namen waren. En anders vormden deze gedichten een bron van informatie voor de Denen over de Republiek, die Denemarken zo'n grote dienst bewezen had in de oorlog tegen de Zweden.

Het feit dat deze Nederlandse gedichten op de Nederlandse inmenging in de Noordse oorlogen naar het Deens vertaald zijn, laat zien dat dit werk niet alleen voor hen die het Nederlands beheersten interessant was. Blijkbaar was er ook onder minder gefortuneerde Denen interesse in dit soort literatuur, waarin de spot gedreven werd met de Zweden en de Republiek werd verheerlijkt.

Het is goed mogelijk dat ook in Denemarken een selectie van deze gedichten als pamflet verschenen is. Via Deense uitgaven van dergelijke Nederlandse politiek-actuele gedichten was literair contact tussen Denemarken en de Lage Landen niet langer voorbehouden aan de Latijn lezende elite of hen die in de Lage Landen gestudeerd hadden. De Nederlandse literatuur en cultuur was zo toegankelijk geworden voor iedere geletterde Deen.

³¹ Bijvoorbeeld in gedicht VI waar het origineel eindigt met 'en wie daer sterft voor 't Vaderland, die leeft.' De Deense vertaling luidt "Derfor er Naffnet dit i Ere / Din siael hoes Gud maa aevrig vaere." (Daarom is jouw naam in ere / Moge je ziel voor eeuwig bij God zijn". In de Nederlandse tekst zit impliciet ook de betekenis dat iemand, die voor het vaderland sterft, (bij God) het eeuwige leven zal hebben, maar de Deense vertaler heeft dit aspect meer naar voren gebracht in zijn vertaling.

Casus 2. Nederlandse schrijfsters in Denemarken

Als we *Driewerf zalig Noorden* volgen, was Vondel 'de' Nederlandse auteur in Scandinavië.³² Hoewel Vondel onmiskenbaar Scandinavië bezocht heeft en onder andere enkele gedichten op Deense en Zweedse vorsten geschreven heeft, was hij zeker niet de enige, laat staan de bekendste Nederlandse auteur in Scandinavië. *Holland-Danmark* wijst daarvoor namelijk naar Cats, met een goed onderbouwde argumentatie.³³ Uit ander onderzoek blijkt verder dat van Daniel Heinsius, Justus Lipsius, Desiderius Erasmus, Anna-Maria van Schuurman, Cornelis Pieterszoon Hooft (wiens vader handel dreef op de Oostzee), Nicolaas Heinsius, Isaac Vossius, Gerard Vossius, Christiaan Huygens en Gerbrand Bredero bekendheid genoten in het noorden.³⁴ Auteurs waar veel³⁵ werk van ligt in de Deense Koninklijke Bibliotheek zijn Jacob Cats, Jan van Beverwijck, Hugo de Groot, Gerard Vossius, Caspar Barlaeus en Daniel Heinsius. Ook liggen er enkele oude drukken van bijvoorbeeld Gerbrand Bredero, Christiaan Huygens, Anna-Maria van Schurman, Catharina Questiers, Jan van Overbeke, Jacob van Zevencote, Bonaventura Vulcanius en Abraham de Bruyn en Adriaan Pauw.³⁶ De aanwezigheid van deze werken in de Deense Koninklijke Bibliotheek maakt het aannemelijk dat ze in de vroegmoderne periode in Denemarken beland zijn, gezien het feit dat aan het einde van de zeventiende eeuw het intensieve contact tussen beide landen ten einde kwam waardoor het onwaarschijnlijk is dat deze boeken op een later moment naar Kopenhagen zijn verplaatst. Daaruit concludeer ik dat een veel bredere groep Nederlandse schrijvers bekend moet zijn geweest in Denemarken, dan je op basis van *Driewerf zalig Noorden* en *Een nieuw vaderland voor de muzen* zou vermoeden. Nu is de vraag hoe ver die bekendheid met de Nederlandse literatuur in Denemarken gaat. Hebben bijvoorbeeld ook de Nederlandse vrouwelijke schrijfsters, toch een groep in de marge van de Nederlandse vroegmoderne literatuur, hun sporen in Denemarken nagelaten? Qua primaire werken van Nederlandse vrouwen was de oogst in de Koninklijke Bibliotheek mager. Van Anna-Maria van Schurman is weliswaar wel elf werken bewaard gebleven, maar verder liggen er van de mij bekende vrouwelijke schrijvers uit de vroegmoderne periode enkel een uitgave van Anna Roemers Visschers *Zinne-poppen Roemer Visscher's Zinne-Poppen, alle verciert met Rijmen, en sommige mit Proze* (Amsterdam, niet gedateerd) en een blijspel van Catharina Questiers, *Casimir, of de Gedempte Hoogmoet, Bly-spel* (Amsterdam, 1656).

In de secundaire literatuur heb ik helemaal geen melding kunnen vinden van Nederlandse schrijvende vrouwen die tot in Denemarken bekendheid genoten, met als enige uitzondering van Anna-Maria van Schurman. In een artikel over Van Schurmans contacten met Scandinavië, "Habent sua fata libelli". The adventures and influence of Anna Maria van Schurman's work in Scandinavia' van Pieta van Beek (nog te verschijnen) wordt gerefereerd aan het manuscript *De Foeminis Doctis* van de Deen Otto Sperling junior. Van Beek geeft aan dat de Nederlandse 'Foemina Docta' Van Schurman in deze catalogus van geleerde vrouwen opgenomen is. Nu was Van Schurman de meest geleerde Nederlandse vrouw van haar tijd, dus dat zij tot in Denemarken bekend was, is niet heel verwonderlijk. Interessanter is of Sperling met meer Nederlandse vrouwen bekend was en hen in zijn catalogus opgenomen had. Dit bleek het geval te zijn. Voor hier in meer detail naar te kijken, volgt eerst een korte introductie van Otto Sperling junior en zijn werk.

De Deen Otto Sperling junior (1634-1715) was werkzaam als advocaat, maar had daarnaast een brede humanistische interesse in geschiedenis, cultuur en literatuur. Hij woonde het grootste

32 Grit 1994, 31.

33 Fabricius et al. 1945, 185-250 & 482.

34 Vrieze 1975, 348, op basis van Wrangel 1901.

35 In de tientallen of meer werken.

36 Vastgesteld aan de hand van een inventarisatie van het bezit van Koninklijke Bibliotheek in Kopenhagen, waarin ik Nederlandse auteurs uit de vroegmoderne periode op naam heb gezocht, Nederlandse titels heb gezocht en heb gekeken naar werken die in de secundaire literatuur opdoken. Hoewel de catalogus van de uitstekend gedigitaliseerd is, is er niet met één druk op de knop een overzicht te krijgen van de Nederlandse werken in deze bibliotheek. Werken zijn weliswaar ook op taal gelabeld, maar zoeken op taal is voornamelijk niet mogelijk. Ook zijn regelmatig boeken als Duits gelabeld die Nederlands blijken te zijn.

deel van zijn leven in Hamburg, met uitzondering van de jaren 1681 tot 1683 toen hij in Parijs woonde. Van 1697 tot zijn dood in 1715 woonde Sperling wegens financiële problemen bij zijn vriend Christian Reitzer in Kopenhagen. Hij onderhield een uitgebreide correspondentie met mannen en vrouwen uit heel Europa. Dat hij ook zoveel met vrouwen correspondeerde, moet het directe gevolg geweest zijn van het feit dat hij die nadrukkelijk aanmoedigde tot schrijven van brieven.³⁷

Sperling schreef voornamelijk in het Latijn, maar beheerste ook het Deens en Duits.³⁸ Dat hij ook kennis van het Nederlands gehad moet hebben, leid ik uit af een van zijn manuscripten, *Experpta Juris Romani*. Hierin zijn namelijk enkele in het Nederlands geschreven briefafschriften van een zakelijke correspondentie opgenomen. Sperlings kennis van het Nederlands moet dus voldoende zijn geweest om deze afschriften te schrijven. Voor zover bekend heeft Sperling echter niet in de Lage Landen gestudeerd. Hoe hij desondanks het Nederlands dusdanig heeft leren beheersen is nog onduidelijk.

Het manuscript dat in deze casus centraal staat is Sperlings *De foeminis doctis*³⁹. Het manuscript is geheel in het Latijn en is in twee banden gebonden. De datering van het manuscript is niet helemaal duidelijk. In de catalogus van de Koninklijke Bibliotheek heeft *De foeminis doctis* de datering 1670-1710 gekregen. Delen van het werk zijn in elk geval vroeg achttiende-eeuws.⁴⁰ Al in zijn tijd was het manuscript van Sperling bekend tot ver buiten Denemarken, ondanks dat Sperling het wegens financiële problemen nooit uit heeft kunnen geven.⁴¹

Het manuscript is een opsomming van 1399 geleerde vrouwen uit binnen- en buitenland, contemporain en uit het verre verleden. De 1399 vrouwen zijn genummerd. Van een specifieke volgorde lijkt geen sprake.

Er is ook in Scandinavië nog maar zeer beperkt onderzoek naar dit manuscript van Sperling gedaan. Naast een serie artikelen van Marianne Alenius (over Scandinavische vrouwen in *De foeminis doctis* en vrouwencatalogi die dit werk als bron hebben gebruikt) wordt er alleen melding van gemaakt in het boek *Letters of a learned lady* (2006) van Elisabeth Göransson over de Zweedse geleerde vrouw Elisabeth Brenner en haar briefwisselingen met onder andere Otto Sperling en in het eerder genoemde artikel van Van Beek.⁴² Bij mijn weten is er tot op heden geen inventarisatie gemaakt van het totaal van vrouwen in Sperlings *De Foeminis Doctis*. Dit maakt het onmogelijk om vergelijkende uitspraken te doen over bijvoorbeeld het voorkomen van Nederlandse vrouwen in vergelijking met andere nationaliteiten, of andere kwantitatieve uitspraken over de selectie van vrouwen te doen. Daarin is de kracht van het manuscript misschien ook wel zijn zwakte: het is erg omvangrijk.

Achterin de tweede band van het manuscript is een grotendeels alfabetische index opgenomen met een verwijzing naar het nummer waaronder de desbetreffende vrouw is opgenomen. Op basis van deze index heb ik een inventarisatie gemaakt van de in het werk opgenomen Nederlandse vrouwen. Daarnaast ben ik een enkele naam bij toeval tegengekomen, die mij niet als 'Nederlands' op is gevallen in de index. Overigens is Sperlings index niet overal even goed leesbaar. Hierdoor kunnen meer vrouwen buiten de boot zijn gevallen.

In *De foeminis doctis* zijn in elk geval de volgende Nederlandse vrouwen opgenomen: Anna Maria van Schurman⁴³, Anna Roemers⁴⁴, Apollonia van Veen⁴⁵, Maria Tesselschade Roemers⁴⁶, Anna

³⁷ Alenius 1991, 180, Alenius 1988, 164.

³⁸ Alenius 1988, 164 & Alenius 1991, 180.

³⁹ Sperling, Otto, jr. *De foeminis doctis*. Manuscript, Det Kgl. Bibl. Gl.Kgl.S. 2110(4), 2 bd., ca. 1670-1710.

⁴⁰ Op p. 616 wordt het jaartal 1700 genoemd en op p. 944 wordt aan de 'editie 1702' van Arnoldus Gothofredus' *Histiria Theologia Mystica* gerefereerd.

⁴¹ Alenius 1991, 180.

⁴² Alenius 1987, 1988, 1991, 1993A, 1993B, 2004A, 2004B.

⁴³ 'CLII. Anna Maria Schurman'. Het lemma omvat tien regels en aantekeningen in de kantlijn. *De foeminis doctis*, 200.

⁴⁴ 'CC. Anna Römoeria'. Lemma van zes regels. *De foeminis doctis*, 221.

⁴⁵ 'CCI. Apollonia van der Veen' & 'CCLXXI. Appellonia a Veen'. CCI heeft een lemma van twee regels. In de kantlijn wordt doorverwezen naar het tweede lemma. CCLXXI heeft een lemma van acht regels. Ook hier wordt in de kantlijn naar het andere lemma verwezen. In de index achterin het werk staat Van der Veen maar één keer opgenomen, met daarachter

Utenhove⁴⁷, Cornelia Meyers⁴⁸, Anne Hoogewants⁴⁹, Anna von Meeden⁵⁰, Catharina Questiers⁵¹, Cornelia van der Veer⁵², Katharina Lescailje⁵³, Katharina Ketelhoek⁵⁴, I. Bara⁵⁵, Mayken Hendricks⁵⁶, Sara Wight⁵⁷ en Elisabeth van den Heuvel⁵⁸.

Opvallend is dat zowel de Amsterdamse schilderes Apollonia van Veen, de dichteres Maria Tesselschade Roemers en de schrijfster Catharina Questiers twee keer opgenomen zijn. Bij Apollonia van Veen is Sperling zich daar in tweede instantie bewust van geweest en verwijst hij bij beide lemma's naar het andere lemma. Bij Tesselschade en Questiers is dat niet het geval. Ook opvallend zijn de grote verschillen in de lengte van de lemma's. Waar sommige vrouwen een lemma hebben van één of twee regels, nemen andere vrouwen meerdere pagina's in het manuscript in. Ik vermoed dat met I. Bara de Vlaamse dichter Jan Bara bedoeld wordt, aangezien mij geen geleerde vrouw met deze initialen bekend is. Hoe hij in deze bundel van geleerde vrouwen terecht gekomen is, zal uit vervolgonderzoek moeten blijken. Deze fouten geven echter wel aan dat de Nederlandse letteren Sperling niet eigen waren.

Hoe wist Sperling desondanks zo veel Nederlandse geleerde vrouwen op te noemen? Uit het werk van Alenius is bekend dat Sperling zijn verzameling voor het merendeel baseerde op andere werken waarin geleerde vrouwen genoemd stonden.⁵⁹ Verder correspondeerde hij met mannen en vrouwen in binnen- en buitenland en vroeg hen hem informatie over geleerde vrouwen in hun omgeving te sturen. Op basis hiervan is hij er in geslaagd de bekendste schrijvende vrouwen uit de Gouden Eeuw op te nemen. Hieronder versta ik de zusters Roemer Visscher, Cornelia van der Veer en Catharina

beide nummers. Sperling is zich dus (in tweede instantie) bewust geweest van deze dubbeling. *De foeminis doctis*, 221 & 282. Apollonia van der Veen is een zeventiende-eeuwse schilderes en musicienne. (Huiskamp 2012)

⁴⁶ 'CCIX. Tessela Röemeria' & 'CCLIV. Maria Tesselschade'. CCIX heeft een lemma van twee regels plus een korte Griekse tekst in de kantlijn. CCLIV heeft een lemma heeft zesentachtig regels en is daarmee de Nederlandse met de meeste tekst in *De foeminis doctis*. Sperling maakt hier geen gebruik van kruisverwijzingen en ook in de index achterin staat de schrijfster onder de twee verschillende namen vermeld. Sperling is zich dus niet van de dubbeling bewust geweest.

De foeminis doctis, 250 & 270-273

⁴⁷ 'CCLVII. Anna Utenhovia. *De foeminis doctis*, 204. Waarschijnlijk doelt Sperling hiermee op Anna Utenhove. Op Wikipedia wordt zij omschreven als een Vlaams-Duitse dichteres, geboren ca. 1550 te Gent en na 1595 gestorven, waarschijnlijk te Keulen of in 1641 te Utrecht. (de.wikipedia, *Anna Von Utenhove*).

⁴⁸ 'CCCCXXI. Cornelia Meyers'. Lemma van twee regels, waaruit geen nationaliteit blijkt. De naam klinkt Nederlands, maar ik heb verder geen melding van deze vrouw kunnen vinden. *De foeminis doctis*, 396.

⁴⁹ 'CCCCXXII. Anne Hoogewants'. Lemma van vier regels met daarin "Belgicae scriptum (...) De openvaring d. Johannis." Op basis daarvan vermoed ik een connectie met de Lage Landen. *De foeminis doctis*, 396.

⁵⁰ 'CCCCXXIII. Anna von Meeden', Lemma van zes regels met daarin 'Impressum Amstelodami'. Daarom ondanks de Duits-klinkende naam hier genoemd. *De foeminis doctis*, 396.

⁵¹ Wederom twee keer opgenomen: 'DCLIX. Catharina Questiers.' Lemma van drie regels. *De foeminis doctis*, 618 & 'DCCCLXVIII. Katharina de Hoest' met lemma van één regel ("Poetria Belgica"). *De foeminis doctis*, 824. Catharina Questiers (1631-1669) trouwde met de Leidse koopman Joan de Hoest (1627-1673). Zij kregen geen kinderen, dus een dochter 'Catharina de Hoest' is geen mogelijkheid. (Nozeman 2012). Questiers is het meest bekend om het werk *De Lauwer-strijt* (1665) dat zij samen met Cornelia van der Veer geschreven heeft. (Nozeman 2012)

⁵² 'DCCCLXIV. Cornelia van der Veer.' Lemma van één regel ("Poematica Belgica"). *De foeminis doctis*, 824. Cornelia van der Veer (1639-1704) is het meest bekend van het werk *De Lauwer-strijt* (1665) dat zij samen met Questiers geschreven heeft. (Hell, 2012).

⁵³ 'DCCCLXV. Katharina Lescailje'. Lemma van één regel ("Poetria Belgica"). *De foeminis doctis*, 824. Katharina Lescailje (1649-1711) werkte als uitgever en schreef daarnaast zowel dichtwerk als voor toneel. (Grabowsky, 2012).

⁵⁴ 'DCCCLXVI. Katharina Ketelhoek.' Lemma van één regel ("Poetria Belgica"). *De foeminis doctis*, 824. Ik heb geen geleerde vrouwelijke Ketelhoek uit de periode tot 1700 kunnen vinden.

⁵⁵ 'DCCCLXVII. I. Bara.' Lemma van één regel ("Poetria Belgica"), maar dit is hoogstwaarschijnlijk Jan Bara, een man. *De foeminis doctis*, 824.

⁵⁶ 'MCXXI. Mayken Hendricks.' Een mij onbekende vrouw met een Nederlands-aandoende naam, waarbij het eerste woord van haar drie-regelige lemma "brieven" luidt. *De foeminis doctis*, 944.

⁵⁷ 'MCXXII. Sara Wight.' Ondanks de Engelse naam hier opgenomen, omdat het drieregelige lemma begint met de Nederlandse woorden "De Uytnemende Ryckedom." *De foeminis doctis*, 944.

⁵⁸ 'MCCCLXIX. Elisabeth van den Heuvel.' Lemma van twaalf regels. *De foeminis doctis*, 1154. Dit is vermoedelijk de Haagse Elisabeth van den Heuvel (1631-1703) of de Elisabeth van den Heuvel die in 1662 werk van haar overleden echtgenoot onder de naam *De bruyloft des Lams* uitbracht. (Haks, 2012).

⁵⁹ Alenius 1991, 180-182.

Questiers. Ook noemt hij Lescaille, terwijl haar overzichtswerk pas in 1731 is uitgegeven en zij vooral daarna de Nederlandse vrouwencanon gedomineerd heeft. Zeventiende-eeuwse dichters die hij niet noemt zijn bijvoorbeeld Sibylle van Griethuyzen (1621-1699) en Titia Brongersma. De veel oudere, Vlaamse rederijkster Anna Bijns (1593-1575) wordt ook niet genoemd. Blijkbaar ontbraken zij ook in de door Sperling geraadpleegde werken of correspondentie.

Appollonia van Veen was geen dichteres maar schilderes en laat ik hier verder buiten beschouwing. Dan noemt Sperling de (hedentendage) minder bekende schrijfster Anna Utenhove en enkele vrouwen waarvan ik de achtergrond niet heb kunnen achterhalen, namelijk Cornelia Meyers, Anne Hoogewants, Anna von Meeden, Katarina Ketelhoek, Mayken Hendricks, Sara Wight en Elisabeth van den Heuvel. Het zou interessant zijn te achterhalen of bij de onbekende namen ook Nederlandse schrijfsters zitten, of dat zij op een ander vlak bekendheid verkregen hebben.

Voor zover ik kan overzien is Sperling er aardig in geslaagd de fine-fleur van de Nederlandse schrijfsters als geleerde vrouwen in zijn werk op te nemen. Maar hoe is Sperling aan de informatie over deze Nederlandse vrouwen gekomen? Wie of wat was zijn bron over geleerde vrouwen in de Lage Landen? Vervolgonderzoek zal dit duidelijker moeten maken, maar een eerste indruk over Sperlings methode is al wel te geven.

Sperling verwijst regelmatig naar de bron die hij gebruikt heeft voor een lemma. Dit zijn werken als *Disquisitio de poetriis puellis* (1696) van de Duitser Sebastiaan Kortholt,⁶⁰ *Ideá argutae et ingeniosae dictionis* (Frankfurt, 1698) van Emmanuel Tesaurio,⁶¹ *Melissi Schediasmata poetica* van Paul Schede,⁶² *De foeminarum eruditione* van Johannes Sauerbrei⁶³ en *Historia Theologica Mystica* van Arnoldus Gothofredus.⁶⁴ Of Sperling deze vrouwencatalogi uit andere landen zelf in heft kunnen zien, of dat hij via zijn contacten afschriften met vrouwen uit deze werken ontving, is niet bekend. Vervolgonderzoek naar deze werken en Sperlings correspondentie zou ons een beter beeld kunnen geven van de netwerken waarlangs Nederlandse schrijfsters internationaal hun sporen na lieten. Mogelijk geeft dit soort onderzoek ook een antwoord op de vraag waarom bepaalde schrijfsters zeer uitgebreid door Sperling besproken worden, terwijl hij over anderen niet meer dan één regel (“Poetica Belgica”) op te merken had.

Een ander manuscript van Sperling geeft iets meer informatie over zijn werkmethode en verklaart twee van Sperlings fouten met de opgenomen Nederlandse schrijfsters. *Adversaria quaedam Ottonis Sperlingii de feminis doctis*⁶⁵ is het beste te zien als een klein kladschriftje dat Sperling gebruikte om aantekeningen te maken voor zijn overzichtswerk *De foeminis doctis*. Ongeveer de helft van de zestien pagina's bevat simpelweg lijsten met vrouwennamen. De andere pagina's zijn uitgebreider: hier lijken citaten overgenomen te zijn uit een andere bron. Welke bron aan deze set aantekeningen ten grondslag heeft gelegen heb ik niet kunnen achterhalen. *Adversaria* bevat een verwijzing naar het jaartal 1696, en is dus (deels) niet ouder dan dat jaartal.⁶⁶

In *Adversaria* noemt Sperling de volgende Nederlandse vrouwen: Anna Roemers⁶⁷, Apollonia van Veen⁶⁸, Anna Maria van Schurman⁶⁹, Anna Utenhove⁷⁰, Cornelia van der Veer⁷¹, Katharina Lescaille⁷², Catharina Questiers⁷³ en Catharina Ketelhoek.⁷⁴ Ook wordt J. Bava⁷⁵ genoemd. Het rijtje

⁶⁰ *De foeminis doctis*, 814.

⁶¹ *De foeminis doctis*, 824.

⁶² *De foeminis doctis*, 824.

⁶³ *De foeminis doctis*, 246. Onder deze titel zijn twee werken van Sauerbrei bekend: *Diatribes academiae de Foeminarum eruditione posterior* (Frankfurt, 1671) en *Diatribes academiae de foeminarum eruditione prior* (Frankfurt, 1676).

⁶⁴ *De foeminis doctis*, 944.

⁶⁵ Sperling, Otto, jr. *Adversaria quaedam Ottonis Sperlingii de feminis doctis*, manuscript, Det Kgl. Bibliotek, Ny. Kgl. Saml. 596 in 4to, fâ blade, ca. 1700.

⁶⁶ *Adversaria*, 11.

⁶⁷ ‘Anna Romoeria’, *Adversaria*, 7.

⁶⁸ ‘Apollonia v.d. Veen’, *Adversaria*, 7.

⁶⁹ ‘Ann. Mar. Schurman.’, *Adversaria*, 9.

⁷⁰ ‘Anna Utenhout a.’, *Adversaria*, 9.

⁷¹ ‘Cornelia van den Veer’, *Adversaria*, 14.

⁷² ‘Catharina les Kaillie’, *Adversaria*, 14.

⁷³ Zowel onder meisjesnaam als trouwnaam opgenomen: ‘Questiers’ & ‘De Hoest’, *Adversaria*, 14.

van Questiers, De Hoest, Ketelhoek en J. Bava kent de toevoeging 'Poetica Belgica'⁷⁶. De andere namen hebben geen toelichting.

Ik neem aan dat Sperling in *Adversaria* aantekeningen bij heeft gehouden uit zijn correspondentie of boeken die hij tot zijn beschikking had. Blijkbaar heeft hij ten onrechte de bron die ten grondslag heeft gelegen aan het lijstje op pagina 14 (Van der Veer, Lescaille, Questiers, Ketelhoek, Bava) vertrouwd. Hierdoor sluipen namelijk twee fouten *De foeminis doctis* in: het opnemen van een man als 'geleerde vrouw' (I. Bava) en de dubbeling van Questiers onder haar meisjesnaam, Questiers, en de naam van haar echtgenoot, De Hoest.

Iets anders dat uit *Adversaria* blijkt is hoe bekend Anna Maria van Schurman in haar tijd was. Niet alleen wordt zij als geleerde vrouw zelfstandig genoemd in een lijstje geleerde vrouwen=, ook wordt ze twee keer aangehaald in de aantekeningen die Sperling over andere vrouwen gemaakt heeft in *Adversaria*.

Over 'La Signora Elena Lucretia' schrijft Sperling:

C'est un autre Anna Marie de Schurman, qui parloit Latin, Grec, Hebreu, Francois, Espagnol et Italien, et qui faisoit de la mieu des ouvrages formidables. Madame de Laugheville honora celle-ci d'une de ses visites dans Utrecht en 1646.⁷⁷

Hier wordt de talenkennis van Van Schurman geroemd en melding gemaakt van een bezoek van De Laugheville aan Van Schurman. In het lemma over 'Elisabetha filia in denia'⁷⁸ staat het volgende opgenomen:

Deii Albbahissa Hervordieunis lecta est ubi aliquam Diu Johan. Labadiam Annam Mar. Schurmanniem eam qua jam olim amicitiam coluent esse liguos Acios fovit.⁷⁹

Hier wordt aan de periode van Anna Maria van Schurman bij Jan de Labadie gerefereerd. Blijkbaar was dit rond de eeuwwisseling tot in Denemarken bekend, terwijl zij toen alweer twintig jaar overleden was. Dit versterkt het beeld dat Van Schurman grote bekendheid genoot in Denemarken, ook nog decennia na haar dood. Opvallend is echter dan bij het lemma van Van Schurman in *De Foeminis Doctis*, nummer CLII, niet aan het bezoek van Madame de Laugheville of aan de Labadistische periode van Van Schurman gerefereerd wordt, terwijl Sperling daar getuige *Adversaria* wel van op de hoogte was. Dit vormt een argument voor de theorie dat Sperling zijn manuscript bij nummer één begonnen is en het door de jaren heen tot nummer 1399 aangevuld heeft. Schrappen van een lemma was vanwege de doorlopende nummering onmogelijk en voor het toevoegen van extra gegevens was letterlijk maar beperkt de ruimte, enkel in de marge van het oorspronkelijke lemma. Anna Maria van Schurman staat als nummer 152 al vroeg in het manuscript genoemd. Mogelijk kwam Sperling pas later tegen deze informatie over Van Schurman tegen, maar kon hij die door zijn werkwijze niet meer in het manuscript verwerken.

Verder onderzoek naar de Sperling-manuscripten zou ons veel informatie kunnen geven over de indruk die Nederlandse vrouwen buiten Nederland achtergelaten hebben. Zeker voor neo-latinici is dit een zeer interessant corpus.

⁷⁴ 'Ketelhoek', *Adversaria*, 14.

⁷⁵ 'J. Bava', *Adversaria*, 14.

⁷⁶ *Adversaria*, 14

⁷⁷ *Adversaria*, 12

⁷⁸ *Adversaria*, 11

⁷⁹ *Adversaria*, 11

Conclusies

In dit artikel heb ik nuances aangebracht in het bestaande beeld van de literaire relaties tussen Denemarken en de Republiek in de vroegmoderne periode. Het contact tussen beide regio's was intensiever dan de noemer 'eenrichtingsverkeer' indiceert. Hoewel kennis van het Nederlands in Denemarken niet zo gangbaar was als in de secundaire literatuur vaak gesuggereerd wordt, waren geleerden uit beide gebieden goed in staat literaire relaties aan te gaan, dankzij de gedeelde neo-Latijnse scholing. Maar ook minder geleerde Denen hadden toegang tot de Nederlandse literatuur door tal van Deense vertalingen van Nederlandse literatuur. Van stichtelijk werk van Cats tot politieke spotgedichten werden in Deense vertaling uitgegeven. Niet alleen canonieke dichters als Cats en Vondel, maar ook vele minder bekende schrijvers en schrijfsters hebben hun indruk in de Deense literatuur achtergelaten. In de Koninklijke Bibliotheek liggen talloze Nederlandse werken die zeker verder onderzoek verdienen. Ik hoop met mijn aandacht voor het werk van Sperling andere onderzoekers, zeker hen die zich met gender in de vroegmoderne literatuur bezighouden, te enthousiasmeren voor verder onderzoek naar Nederlandse literatuur in Scandinavië.

Bibliografie

Manuscripten:

Sperling, Otto, jr. *Adversaria quaedam Ottonis Sperlingi de feminis doctis*. Manuscript, Det Kgl. Bibliotek, Ny. Kgl. Saml. 596 in 4to, få blade, ca. 1700.

Sperling, Otto, jr. *De foeminis doctis*. Manuscript, Det Kgl. Bibl. Gl.Kgl.S. 2110(4), 2 bd., ca. 1670-1710.

Sperling, Otto, jr. *Excerpta Juris Romani (ord. Alphab.) Manu O. Sperlingii. Forkert i Bogen ere indførte nogle Breve paa Hollands og Tydsk daterede Dantzig 1654-62*. Manuscript, Det Kgl. Bibl., Gl.Kgl.S. 399 folio, 1bd. ca. 1600-1699.

Overige werken:

-, *Elephas Danicus*. Kopenhagen, 1658.

-, 'Anna von Utenhove'. URL: http://de.wikipedia.org/wiki/Anna_von_Utenhove. Geraadpleegd op 22/5/2012.

A) **Alenius**, M., T. Bredsdorff & S.P. Hansen. *Kampen om litteraturhistorien. Festschrift til Pil Dahlerup*. Denemarken, 2004.

B) **Alenius**, M. 'Matthias Hendriksen Schacht – og Danmarks første kvindelitteraturhistorier'. M. Alenius, T. Bredsdorff & S.P. Hansen (red), *Kampen om litteraturhistorien. Festschrift til Pil Dahlerup*. Danmark, 2004. 165-198.

A) **Alenius**, M. '...med den ene fod i graven ville jeg forstsat læse. Om Brigitte Thot'. E. Møller-Jensen, Hætter Aurelius, A.M. Mai (red), *Nordisk kvindelitteraturhistorie I. I Guds navn. 1000-1800*. Kopenhagen, 1993. 233-246.

B) **Alenius**, M. 'Om alleslags Rooswærdige Quindis Personer. Gynæceum- en kvindelitteraturhistorie.' E. Møller-Jensen, Hætter Aurelius, A.M. Mai (red), *Nordisk kvindelitteraturhistorie I. I Guds navn. 1000-1800*. Kopenhagen, 1993. 233-246.

Alenius, M. 'Learned Scandinavian Women in the 17th and 18th Centuries.' A. Dalzell, C. Fantazzi, R.J. Schoeck (ed), *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis*. Binghamton, 1991. 177-188.

Alenius, M. 'Love at first (W)ink. A fragment of Otto Sperling's Neo-Latin Correspondence.' G.D. Caie & H. Nørgaard (red), *A Literary Miscellany. Presented to Eric Jacobsen*. Kopenhagen, 1988. 164-184.

Alenius, M. 'Skrifter om lærde danske kvinder'. M. Alenius & P. Zeeberg (red), *Litteratur og lærdom. Dansk-Svenske nylatindage april 1985*. Kopenhagen, 1987. 35-48.

Bang, A. C., 'Bidrag til geble Pederssøns levnetsløb'. *Kirkehistoriske Smaastykker*. Kjøbenhavn, 1890. 204-231.

Beek, P. van, 'Habent sua fata libelli.' The adventures and influence of Anna Maria van Schurman's work in Scandinavia'. Nog te verschijnen.

Bitsch Christensen, S. & J. Mikkelsen (ed), *Danish towns during Absolutism. Urbanisation and Urban life. 1660-1848*. Aarhus, 2008.

- Campbell**, J.D. & A. R. Larsen (ed.), *Early Modern Women and Transnational Communities of letters*. Surrey (England), 2009.
- Dalzell**, A., C. Fantazzi, R.J. Schoeck (ed), *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis*. Binghamton, 1991.
- Dijk**, S. van, L. van Gemert & S. Ottway (red.), *Writing the history of women's writing. Toward an international approach*. Amsterdam, 2001.
- Ekrem**, I., 'Norway. The 17th Century'. M. Skaftø Jensen (ed), *A history of Nordic Neo-Latin Literature*. Odense, 1995. 74-83.
- Fabricius**, K., L.L. Hammerich & V. Lorenzen (red.), *Holland-Danmark. Forbindelserne mellem de to lande gennem tiderne*. København, 1945.
- Göransson**, E. *Letters of a Learned Lady. Sophia Elisabeth Brenner's Correspondence, with an Edition of her Letters to and from Otto Sperling the Younger*. Lund, 2006.
- Grit**, D.C., *Driewerf zalig Noorden. Over literaire betrekkingen tussen de Nederlanden en Scandinavië*. 1994
- Grabowsky**, E., 'Lescaijle, Katharina'. *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/KatharinaLescaijle> [15/04/2012]
- Haks**, D., 'Heuvel, Elisabeth van den'. *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/HeuvelElisabeth> [15/04/2012]
- Hardarson**, g., 'Latin philology in 17th century Iceland'. M. Skaftø Jensen (ed), *A history of Nordic Neo-Latin Literature*. Odense, 1995. 302-308.
- Harstin**, P. 'Jacobus Jaspars (fl. 1529-1549) "Homerulus Noster Danicus"'. M. Schnur & A. Moss (red). *Acta Conventus Neo Latini Hafniensis*. Binghamton, 1994. 465-478.
- Harstin**, P., 'From Melanchtonism to mannerism: The Development of the Neo-Latin Wedding Poem in 16th Century Denmark'. T. Haye (ed), 'Humanismus im Norden. Frühzeitliche Rezeption antiker Kultur und Literatur an Nord- und Ostsee'. *Cloe* 32 (2000). 289-318.
- Hell**, M. 'Veer, Cornelia van der'. *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Veer> [15/04/2012]
- Henningsen**, L. N., 'The towns of the Duty of Schleswig, ca 1700-1850 – A regional variant of Danish market town history. S. Bitsch Christensen & J. Mikkelsen (ed), *Danish towns during Absolutism. Urbanisation and Urban life. 1660-1848*. Aarhus, 2008. 153-182.
- Hoftijzer**, P. 'Woman in Early Modern Dutch Book trade'. S. van Dijk, L. van Gemert & S. Ottway (red.), *Writing the history of women's writing. Toward an international approach*. Amsterdam, 2001. 211-221.
- Howitt**, W. & M. Howitt, 'The literature and Romance of Northern Europe'. *British Quarterly Review* 15:30 (1852). 425-453.
- Huiskamp**, M., 'Veen, Apollonia van'. *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/VeenApollonia> [15/04/2012]
- IJsewijn**, J., 'Humanistic Relations Between Scandinavia and the Low Countries'. I. Ekrem, M. Skaftø Jensen & E. Kraggerud (ed.), *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*. Oslo et al., 1996. 1-18.
- Jansson**, B.G., 'Nordens poetiska reception av Europas reception af det nordiska'. E. Roesdahl, & P. Meulengracht Sørensen (ed.), 'The walking of Angantyr. The Scandinavian past in European culture. Den nordiske fortid i europæisk kultur'. *Humanities series* 70. Aarhus, 1996. 192-208.
- Jespersen**, K.J.V., *A history of Denmark*. New York, 2004.
- Jonge**, H. J. de, 'The Study of the New Testament'. Th.H. Lansingh Scheurleer & G.H.M. Posthumus Meyjes (red.), *Leiden University in the seventeenth century. An exchange of learning*. Leiden, 1975. 65-110.
- Kraze**, J., *The Cambridge companion to Renaissance Humanism*. Cambridge, 1996.
- Lambert**, E. *Resurrection and Devotional Identity in Sixteenth-Century Europe*. Nog te verschijnen.
- Lansingh Scheurleer**, Th.H. & G.H.M. Posthumus Meyjes (red.), *Leiden University in the seventeenth century. An exchange of learning*. Leiden, 1975.
- Lindeboom**, G.A., 'Dog and Frog. Physiological experiments'. Th.H. Lansingh Scheurleer & G.H.M. Posthumus Meyjes (red.), *Leiden University in the seventeenth century. An exchange of learning*. Leiden, 1975. 279-294.
- Muller**, J.W. 'De uitbreiding van ons taalgebied in de zeventiende eeuw'. J. Koopmans & C.G.N de Vooy (red), *De Nieuwe taalgids* 15 (1921). 161-193, 245-260 & 298-309.
- Møller-Jensen**, E., Hætter Aurelius, A.M. Mai (red), *Nordisk kvindelitteraturhistorie I. I Guds navn. 1000-1800*. København, 1993. 233-246.
- Neef**, J., *Hooghmoet komt voor den val / KLINCKERS*. n.d.
- Neef**, J., *Hoochmoet Komt voor den Vall, of Ontrouw loont zyn Meester. Sweden leert Mores. Een half vyf en twintich Klinckers; Toegeeygent aen de Stadt Amsterdam. Gedrukt voor Jan Neef*. Amsterdam, 1659.

Neef, J., *Hofmoed kommer for Fald. Eller/ Falst slaer sin egen herre paa Hals. Svensten laerer Mores. Halfrettende KLINCHERS tillegent den Stad Amsterdam. Tryckt for Jan Neef. Aff Hollandsk udfat paa Danske.* 1659.

Nozeman, M., 'Questiers, Catharina.' *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland.* URL: <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Questiers> [15/04/2012].

Oestreich, G. 'Justus Lipsius als Universalgelehrter zwischen Renaissance und Barok'. Th.H. Lansingh Scheurleer & G.H.M. Posthumus Meyjes (red.), *Leiden University in the seventeenth century. An exchange of learning.* Leiden, 1975. 177-202.

Pétursson, S., 'Iceland. 17th century'. M. Skafta Jensen (ed), *A history of Nordic Neo-Latin Literature.* Odense, 1995. 104-118.

Porteman, K. & M. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur 1560-1700.* Amsterdam, 2008.

Schnur, M. & A. Moss (red). *Acta Conventus Neo Latini Hafniensis.* Binghamton, 1994.

A) **Skafta Jensen, M.**, *Friendship and Poetry. Studies in Danish.* M. Pade, K. Skovgaard-Pedersen & P. Zeeberg (ed), Kopenhagen, 2004.

B) **Skafta Jensen, M.**, 'The latin Poet Zacharias Lund (1608-1667)'. M. Skafta Jensen, *Friendship in Poetry. Studies in Danish.* Kopenhagen, 2004. 19-34.

C. **Skafta Jensen, M.**, 'Ein humanistischen dichtfreundshaft des siebzehnten Jahrhunderts'. M. Skafta Jensen, *Friendship in Poetry. Studies in Danish.* Kopenhagen, 2004. 201-226.

Skafta Jensen, M., 'Ein Humanistische dichterfreudschaft des siebzehnten Jahrhunderts'. T. Haye (ed), 'Humanismus im Norden. Frühnezeitlige Rezeption antiker Kultur und Literatur an Nord- und Ostsee'. *Chloe* 32 (2000). 265-288.

A) **Skafta Jensen, M.** (ed), *A history of Nordic Neo-Latin Literature.* Odense, 1995.

B) **Skafta Jensen, M.**, 'Denmark. The 17th century'. M. Skafta Jensen (ed), *A history of Nordic Neo-Latin Literature.* Odense, 1995. 34-52.

Skovgaard-Petersen, K. 'Avant-garde polemics in Latin'. M. Skafta Jensen (ed), *A history of Nordic Neo-Latin Literature.* Odense, 1995. 309-320.

Tveitane, M., 'Some old books in the Bergen University Library'. *Nordisk Tidsskrift for bok-och-bibliotekväsen.* 51 (1964). 52-62.

Tveitane, M. 'Bøger og litteratur: Bergen i middelalder og reformaskonstid', *Nordisk Tidsskrift for bok-och-bibliotekväsen.* 68 (1981). 99-113.

Vrieze, F.S. de. 'Academic Relations between Sweden and Holland'. Th.H. Lansingh Scheurleer & G.H.M. Posthumus Meyjes (red.), *Leiden University in the seventeenth century. An exchange of learning.* Leiden, 1975. 345-366.

Wrangel, E. *De Betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van de letteren en de wetenschap, voornamelijk gedurende de zeventiende eeuw.* Leiden, 1901.

Wrangel, E. *Sveriges litterära förbindseler med Holland särdeles under 1600-talet.* Lund, 1897.